

economie

verkenningen voor beslissers

Trendbureau Overijssel

januari 2010

 Trendbureau Overijssel

Het is een initiatief van de provincie Overijssel

Trendbureau Overijssel is een onafhankelijk bureau dat toekomstverkenningen maakt.

De vier scenario's

De vier scenario's *Overijssel in Buitenlandse Handen*, *Global Niches*, *Zelfverzorgend Overijssel* en *Made in Overijssel*, beschrijven verschillende visies op de ontwikkeling van de Overijsselse economie. De vier scenario's in vogelvlucht.

DE VIER SCENARIO'S 3

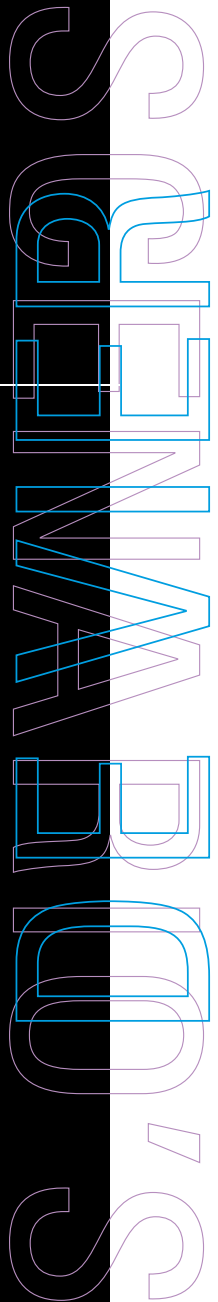
FEITEN EN MYTHEN 11

TRENDS IN DE ECONOMIE VAN OVERIJSSSEL 17

AGENDA VOOR DE TOEKOMST 23

VERANTWOORDING 28

COLOFON 31

Scenario 1 Overijssel in Buitenlandse Handen

- **Kenmerken:** China heeft zich ontwikkeld tot een stabiele grootmacht en een natie die voorop loopt. De wetenschap floreert er en investeringen in universiteiten zijn niet voor niets geweest. De Chinezen zijn razendsnel in het toepassen van nieuwe inzichten. De productie is duurzamer, maar oude fabrieken en installaties draaien nog steeds volop. China is niet meer het goedkoopste productieland. Ook andere landen in het Verre Oosten ontwikkelen zich verder. Noord- en Zuid-Amerika zijn na de economische crisis van 2008-2009 weer opgekrabbeld. De EU heeft niet alert genoeg gereageerd op ontwikkelingen in de rest van de wereld en speelt nu een rol in de marge.
- **Hoofdrolspeleers:** China, de VS en het Midden-Oosten doen het economisch goed. Europa blijft structureel achter met een economische groei van één procent of minder. Bovendien ruziën de EU-landen wat af. Over Turkije, protectionistische maatregelen en over de verdeling van de macht binnen Europa. China neemt de positie van EU-landen over in de VN, het IMF en de G20.
- **Opvallend:** Bedrijven uit China en het Midden-Oosten nemen veel fabrieken in de EU over. De Europese economie wordt steeds vaker aangestuurd door handelsblokken buiten de EU. Europa, met name het noordwestelijk deel, is een lagelonenregio geworden. Nederlandse jongeren emigreren massaal, vooral naar China. De Nederlandse regering is niet in staat om de impasse te doorbreken. Vooral de Randstad krijgt aandacht, andere regio's worden aan hun lot overgelaten.
- **Typisch Overijssel:** De traditioneel sterke netwerken tussen

overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen vallen uit elkaar. De meeste bedrijven zijn inmiddels overgenomen door buitenlandse investeerders. Het lukt de overheid nauwelijks om faciliteiten in stand te houden. De saamhorigheid verdwijnt. Jongeren vertrekken naar het buitenland. De regio vergrijsd en de zorg voor ouderen staat onder druk.

- De provincie is een oase van rust en ruimte waar voormalige boeren de natuur beheren.

Scenario 2 Global Niches

- **Kenmerken:** Dankzij de G20 groeit de wereldeconomie na 2011 weer. Door het aantrekken van de economie kan de hoge staatsschuld in korte tijd worden afgelost, onder meer door de verkoop van genationaliseerde banken. Overheid, kennisinstellingen en bedrijfsleven werken actief mee aan de versterking van concurrentiepositie en infrastructuur. Veel Nederlandse regio's hebben een voortrekkersrol bij de ontwikkeling van duurzame energie, cradle to cradle, landbouw en het hergebruik van materiaal. Auto's rijden inmiddels elektrisch en oude energiecentrales zijn versneld vervangen.
- **Hoofdrolspeleers:** De G20, de EU en opkomende economieën als Brazilië, Rusland, India en China. In Overijssel heeft de publieke sector een belangrijke rol in de economie: kennis, zorg, kwaliteit leefomgeving. De Universiteit Twente speelt samen met hogescholen en ROC's een belangrijke rol in de kennisontwikkeling, onder meer door samenwerking met het bedrijfsleven. MKB-multinationals zijn sterk in niches; design, innovatie en management vindt in Overijssel plaats, productie elders. Het MKB vindt nieuwe oplossingen en verbanden en is toeleverancier voor grote bedrijven.

- **Opvallend:** Als klein land is Nederland de perfecte proeftuin voor nieuwe verwerkingsmethoden, hergebruik van afval en kleinschalige energieopwekking onder meer uit wind en biomassa. Nederlandse kennisinstellingen hebben een stevige concurrentiepositie. Vertrouwen domineert. Daar profiteren MKB-multinationals van, die in wisselende coalities samenwerken en in open platformen hun kennis en ervaring delen.
- **Typisch Overijssel:** Mensen en bedrijven werken effectief samen en versterken elkaar, lokaal en internationaal. Landbouw in combinatie met energie-, mineralen- en grondstoffenproductie is een nieuwe niche. De Overijsselse varkenssector heeft de druk op het terugdringen van de vleesconsumptie effectief gebruikt om grondstoffen, water, CO₂ en afval volledig te hergebruiken of op te vangen. Overijssel is een aantrekkelijke vestigingsplek met een hoog serviceniveau.

Scenario 3 Zelfverzorgend Overijssel

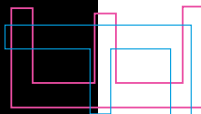
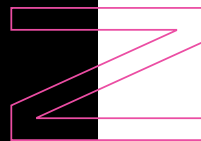
- **Kenmerken:** Geopolitieke motieven voeren de boventoon in economisch beleid. China is het belangrijkste economische handelsblok, gevolgd door India, de VS en Rusland. Europa heeft steeds ingezet op liberale handel en samenwerking, en mist de boot door te veel onderlinge spanningen tussen de lidstaten. Grondstoffen, toegang tot landbouwgrond en schoon water zijn politieke machtsmiddelen. De handelsblokken houden elkaar in evenwicht, militair ingrijpen blijft achterwege. De strijd om grondstoffen is ook een gevecht om kennis, met als gevolg hevige concurrentie tussen universiteiten en kennisinstellingen van de verschillende handelsblokken. Talentvolle mensen en wetenschappers maken vooral carrière in India en China.

- **Hoofddrolspelers:** China en India zijn economische grootmachten. Ook de VS en Rusland spelen een belangrijke rol. De EU heeft niet genoeg daadkracht getoond om haar toegang tot schaarse grondstoffen veilig te stellen. Na een koersverandering van de EU, nemen de eigen Europese regio's een nieuwe rol op zich. De invloed van natiestaten wordt minder. Hier profiteert Overijssel van.
- **Opvallend:** De EU gooit het roer om, nu Europa nog maar een marginale rol speelt in de wereldeconomie. De nadruk ligt voortaan op zelfvoorziening en handel binnen de eigen regio. Zo ontstaan nieuwe netwerken van mensen, bedrijven en infrastructuur. Internet *based* netwerken breken verder door. Binnen deze netwerken kunnen knooppunten losgekoppeld worden, terwijl het netwerk blijft functioneren. Duurzaamheid wordt de nieuwe norm in Europa. Het zwaartepunt van het economisch beleid is verschoven naar de regio's, in samenwerking met de EU.
- **Typisch Overijssel:** Overijssel heeft baat bij de centrale ligging tussen de Randstad en het Roergebied. Er wordt veel samengewerkt met andere partijen in Oost-Nederland. Overijssel streeft naar zelfvoorziening in voedsel en energie. De lokale netwerken zijn sterk en hebben een grote sociale functie. Mantelzorg en samenwerken zijn steeds belangrijker. Er zijn veel kleinschalige projecten. Handel in natura is niet ongewoon. De Overijsselse maakindustrie is terug van weggeweest. Economische en sociale netwerken zijn in Overijssel sterk. Vakonderwijs is belangrijker dan innovatie; via een meester-gezelstelsel worden jongeren door kennisinstellingen en bedrijven zelf opgeleid. Distributie buiten de eigen gemeenschap en uitwisseling met andere regio's komt weinig voor.

Scenario 4 Made in Overijssel

- **Kenmerken:** Opkomende economieën als India en China nemen het voortouw in het herstel van de economie. Er ontstaat een nieuwe orde in de verhoudingen tussen de grote spelers in de wereld. De EU behoudt haar positie in de wereldeconomie en blijft het ontmoetingspunt tussen Oost en West. Nederland heeft geleden onder de klimaat- en schaarstecrisis. Transport van goederen en mensen wereldwijd is niet langer ongehinderd mogelijk. De distributie en de financiële dienstverlening lijden hieronder. Amsterdam wordt een creatief en virtueel knooppunt door de internethub.
- **Hoofdrolspelers:** Opkomende economieën als India en China en de EU als handelsblok. De verschillende handelsblokken willen controle hebben over schaarse grondstoffen en komen tegenover elkaar te staan. De G20 en de VN wenden een dreigende wereldcrisis af. De EU beperkt de eigen CO₂ uitstoot, als eerste handelsblok ter wereld. Daarnaast doet de Europese Unie grote investeringen in cradle to cradle en wordt daarmee een wereldwijd kenniscentrum.
- **Opvallend:** De noodzaak om snel een antwoord te vinden op de wereldwijde klimaat-, grondstof-, water- en voedselcrisis hebben tot grote veranderingen geleid. CO₂ uitstoot wordt aan banden gelegd en sterk beprijsd. Bedrijven en consumenten worden afgerekend op hun ecologische voetafdruk. Die wordt doorberekend in de prijs van goederen. De traditionele btw-belasting wordt omgezet in footprintbelasting. De EU stimuleert het produceren voor de eigen lokale markten.
- **Typisch Overijssel:** Produceren voor de eigen markt (Noord-

West-Europa) heeft een positieve invloed op de Overijsselse economie. Traditioneel is Overijssel sterk in de maakindustrie, zoals textiel en kunststofproductie. Onder meer met de Universiteit Twente hebben de tapijt- en maakindustrie hun productieproces milieuvriendelijker gemaakt. Met succes. Bedrijven, onderwijsinstellingen en de overheid delen hun kennis en zo ontstaan lerende netwerken. Het Overijssels vakmanschap heeft een hele goede naam. Steeds vaker worden vakmensen naar Overijssel gestuurd om er te leren en werken. Made and Developed in Overijssel is een begrip.

Feiten en mythen

In welke sector is in Overijssel het meeste werk? Zijn er verschillen tussen de Overijsselse regio's? En als je wilt telewerken, moet je dan bij een groot of juist een klein bedrijf zijn? De achtergrondinformatie die verzameld is ten behoeve van de toekomstverkenning kunt u vinden op de website. Hieronder een kleine selectie van wat feiten en mythen.

DE VIER SCENARIO'S 3

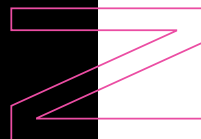
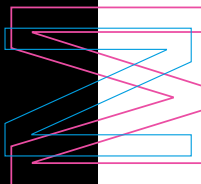
FEITEN EN MYTHEN 11

TRENDS IN DE ECONOMIE VAN OVERIJSSSEL 17

AGENDA VOOR DE TOEKOMST 23

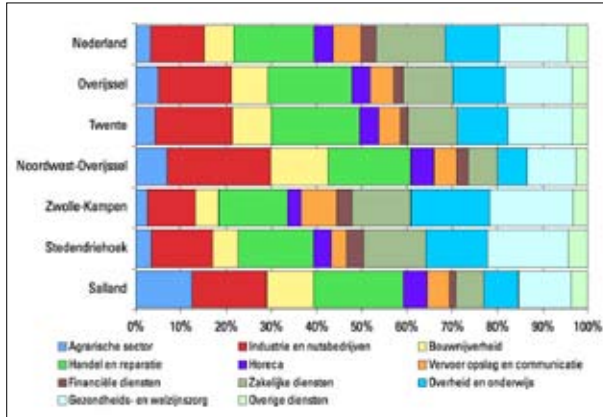
VERANTWOORDING 28

COLOFON 31

- Er zijn grote verschillen tussen de Overijsselse regio's.
feit

In Twente, Salland en Noordwest-Overijssel hebben de agrarische sector, industrie en bouwnijverheid een veel groter aandeel in de economie dan in Nederland als geheel. Zwolle-Kampen en de Stedendriehoek hebben duidelijk een andere structuur.

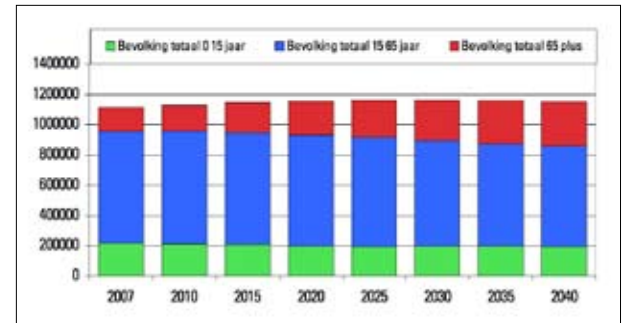

- Nederland heeft moeite om de kenniseconomie vorm te geven.
feit

Eurostat heeft onderzocht hoeveel studenten een innovatieve of creatieve studie volgen per land. Voorbeelden van die studies zijn natuurkunde, wiskunde, scheikunde, informatica en computertechnologie. Nederland heeft 572.000 studenten die een innovatieve studie volgen. In de Verenigde Staten volgen bijna 17,5 miljoen studenten een innovatieve studie, in Japan 4 miljoen.

- De bevolking van Overijssel vergriest. Dat heeft gevolgen voor de omvang van de beroepsbevolking.
feit

De bevolkingsomvang blijft de komende jaren vrijwel gelijk, maar de samenstelling verandert sterk door de toename van het aantal ouderen. De beroepsbevolking neemt af, ook als we rekening houden met het feit dat de pensioenleeftijd 67 jaar wordt.

- In Overijssel ligt het werkloosheidscijfer hoger dan het landelijk gemiddelde.
feit

Het werkloosheidspercentage van Overijssel ligt sinds 2004 boven het landelijk gemiddelde. Volgens prognoses uit de Staat van Overijssel (2009) blijft dit ook de komende vier jaar zo, met een dieptepunt in 2011 met een werkloosheid van 9,4%. Dan is de werkloosheid op het peil van 2004. Landelijk is de werkloosheid dan 9,2%. Waarschijnlijk daalt de werkloosheid na 2011. Alleen Twente blijft boven het landelijk gemiddelde. De verwachting is dat 12,2% van de beroepsbevolking in 2011 werkloos is.

- **Het MKB is de grootste werkgever in Overijssel.**
feit
99% van de bedrijven in Overijssel behoort tot het midden- of kleinbedrijf. 64% van de Overijsselse beroepsbevolking werkt in het midden- en kleinbedrijf.
- **Grote bedrijven in Overijssel zijn private bedrijven die sterk geworteld zijn in de regio.**
mythe
Van de twintig grootste werkgevers in Overijssel behoren er vijftien tot de publieke sector. Van de vijf grote private bedrijven zijn er vier in buitenlandse handen.
- **Het aantal ZZP'ers stijgt snel.**
feit
Op 1 januari 2009 waren er ruim een half miljoen ZZP'ers in Nederland. Bijna tien procent van hen is werkzaam in de bouwnijverheid. Ook in de landbouw, onroerend goed en – de laatste tijd steeds vaker – de zorg zijn veel ZZP'ers actief.
- **Vooraf in kleine bedrijven kunnen werknemers telewerken.**
mythe
Telewerken komt het meest voor in grote bedrijven (meer dan 250 werknemers). In 2007 werkt 90% van de medewerkers in grote bedrijven regelmatig thuis. Bij kleine bedrijven (minder dan 50 werknemers) is het aandeel telewerkers in dezelfde periode 43%. Gemiddeld werkt een thuiswerker één dag per week thuis.
- **De werkgelegenheid in de kennisintensieve maakindustrie daalt.**
feit

- **Nieuwe bedrijven zijn de motor voor economische groei in Overijssel.**
mythe
De meeste economische groei wordt gerealiseerd door bestaande bedrijvigheid.
- **Overijssel is niet in staat de hoger opgeleiden vast te houden. Er is een braindrain.**
mythe
Na hun studie verlaten veel jongeren de provincie. Later in hun loopbaan komen veel hoger opgeleiden weer terug naar Overijssel, zo blijkt uit statistieken. Daarmee wordt het effect van de braindrain weer teniet gedaan. Aan de andere kant is er de ervaring van een Twents bedrijf in de kennisintensieve maakindustrie, dat 80% van zijn kenniswerkers uit Oost-Europa haalt. We missen kennelijk aantrekkingskracht voor Nederlandse hoogopgeleide werknemers.
- **Toerisme kan de vermindering aan werkgelegenheid in andere sectoren opvangen.**
mythe
De bijdrage van toerisme en recreatie aan de economie en werkgelegenheid van de regio is beperkt. Maar 6,4% van de totale werkgelegenheid in Overijssel is te vinden in toerisme en recreatie. Het landelijk gemiddelde is 7,1%.

DE VIER SCENARIO'S	3
FEITEN EN MYTHEN	11
TRENDS IN DE ECONOMIE VAN OVERIJSSSEL	17
AGENDA VOOR DE TOEKOMST	23
VERANTWOORDING	28
COLOFON	31

Trends in de economie van Overijssel

Het Trendbureau Overijssel heeft een groep deskundigen gevraagd wat zij de belangrijkste economische trends vinden. Dat zijn deze zeven trends geworden. Hier worden ze kort beschreven, op de website is het Trendpanorama uitgebreid uitgewerkt. De trends voor de komende jaren op een rij.

- De economische crisis
- Toenemende globalisering
- Opkomst BRIC-landen
- Randstad
- Demografie
- Grondstoffenschaarste
- Het Nieuwe Werken

trend 1

De **economische crisis** leidt tot minder werkgelegenheid en inkomen in Overijssel. Zo zijn de bouw en de industrie, belangrijke sectoren in Overijssel, branches die hard getroffen worden als de economie minder hard groeit. De (semi-)publieke sector is een grote werkgever in Overijssel. De aangekondigde bezuinigingen krijgen grote impact op de bestedingen van de Overijsselse publieke sector. En daarmee op de werkgelegenheid. Omdat de economie in Overijssel heterogeen is, zijn er ook sectoren en bedrijven die minder last hebben van de crisis en zelfs groeien.

trend 2

Door **globalisering** raken landen over de hele wereld steeds meer met elkaar verweven. Economisch, politiek, sociaal en cultureel worden ze afhankelijker van elkaar. Zo is Nederland als open economie sterk afhankelijk van transport en de export van goederen en diensten. Nederland is de doorvoerhaven van Europa en beweegt zo mee met de wereldeconomie. Ook bedrijven in Overijssel zijn actief op de wereldmarkt, vaak in gespecialiseerde deelmarkten. Grote en kleine bedrijven breiden uit over de grens. Een toename van het aantal multinationals in Overijssel zorgt voor groei, maar het kan ook moeilijk zijn om deze bedrijven te binden als ze in buitenlandse handen komen. Zeker ook omdat managers vaak van buiten Overijssel of zelfs Nederland komen.

trend 3

Het economische en politieke zwaartepunt verschuift naar de **opkomende BRIC-landen**, Brazilië, Rusland, India en China. Soms worden Mexico, Zuid-Afrika, Oost-Europa en Turkije ook genoemd. Met de opkomst van de BRIC-landen

verschuiven ook de handelsstromen, internationale productieketens en politieke banden. Door loonstijging in China wordt productie in bijvoorbeeld Overijssel steeds interessanter. Als China en andere BRIC-landen net zo gaan consumeren als het Westen, wat zijn dan de effecten op de beschikbaarheid van grondstoffen, water en voedsel? Hergebruik en cradle to cradle worden steeds belangrijker. Voor bedrijven en overheden in Overijssel is het essentieel om kennis en ervaring op te doen. Niet alleen voor gebruik in de eigen regio, maar ook als product of dienst naar andere delen van de wereld.

trend 4

De **Randstad** is op dit moment bepalend voor de internationale concurrentiepositie van Nederland. Het is de vraag of de Randstad die positie houdt, nu het zwaartepunt in de wereldeconomie verschuift. Amsterdam is niet meer zo'n aantrekkelijke vestigingslocatie en ook de mainports dalen in rangorde. Dit kan gevolgen hebben voor de positie en oriëntatie van Overijssel. Zwolle/Kampen en de Stedendriehoek zijn gericht op de Randstad. Zwolle is voor bedrijven uit de Randstad een belangrijke vestigingsplaats om de markt in Noord- en Oost-Nederland te bedienen. Andere regio's in Overijssel hebben meer afstand. Overijssel zou zich kunnen bezinnen op andere mogelijkheden dan een blik westwaarts.

trend 5

De komende jaren stopt een belangrijk deel van de Overijsselse beroepsbevolking met werken. Daardoor kunnen tekorten ontstaan op de arbeidsmarkt. Overijssel krijgt te maken met vergrijzing en een krimpende beroepsbevolking. De vraag naar zorg neemt toe door de vergrijzing. **Demografie** heeft grote invloed op de economie in Overijssel.

trend 6

Er dreigt een **grondstoffenschaarste**. De klimaatverandering heeft invloed op het weer en de waterhuishouding en daardoor ook op de voedselvoorziening. Daarnaast nadert het einde van de voorraad fossiele brandstoffen. In Nederland vormen het bestaande waterleidingsysteem en het riool een belemmering om beter met schoon water om te gaan. Overijssel heeft veel landbouwgrond en daarmee kan de provincie landbouw efficiënt inzetten voor voedselproductie en biomassa. Zo kan de landbouw zorgen voor innovatie. Door het tekort aan grondstoffen komt er meer aandacht voor eigen producten, lokaal produceren en optimaal hergebruik van afvalstoffen. Maatschappelijke waarde en milieubelasting worden belangrijke drijfveren in besluitvorming van bedrijven.

trend 7

De periode dat mensen op vaste tijden op een vaste plek hun werk doen, maakt plaats voor **Het Nieuwe Werken**. Deze verandering is bijvoorbeeld te zien aan de toename van het aantal telewerkers. In 2009 werkt 90% van de medewerkers van grote bedrijven gemiddeld één dag per week thuis. Ook worden andere vaardigheden belangrijk: het is niet meer belangrijk wat je weet, maar hoe je informatie kunt vinden. Mensen werken steeds vaker in wisselende projectteams. Technologische vernieuwing maakt werken op afstand steeds makkelijker. De ruimtelijke spreiding van werken wordt anders.

In deze tekst krijgt u in vogelvlucht een indruk van de economische ontwikkelingen in Overijssel. Alle informatie over de toekomstverkenning economie is te vinden op de website van

het Trendbureau Overijssel: www.trendbureauoverijssel.nl/economie.

VOORDELTEN EN TOEGANGS AGENDA VOOR DE TOEKOMST

DE VIER SCENARIO'S 3

FEITEN EN MYTHEN 11

TRENDS IN DE ECONOMIE VAN OVERIJSSSEL 17

AGENDA VOOR DE TOEKOMST 23

VERANTWOORDING 28

COLOFON 31

Agenda voor de toekomst

In deze toekomstverkenning zoekt het Trendbureau Overijssel naar beelden van de economische structuur in Overijssel in 2030. Sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen worden in kaart gebracht. Dit zijn kort samengevat de belangrijkste lessen uit de trendverkenning Economie. U kunt ze lezen als een agenda voor de toekomst.

Effecten van de crisis

- **Regio's**
 - Overijssel staat weliswaar bekend als 'het gemiddelde Nederland', maar dat geldt niet voor de afzonderlijke regio's Twente, Salland, Noordwest Overijssel, Deventer-Steden-driehoek en Zwolle-Kampen. Iedere regio heeft een eigen economische structuur en eigen netwerken. Iedere regio is dus op zijn eigen manier kwetsbaar voor bijvoorbeeld economische crises en demografische veranderingen. Deze heterogeniteit is tegelijk de kracht van Overijssel.
- **MKB-netwerken**
 - De Overijsselse economie is een netwerk van kleinere bedrijven: 99% van de bedrijven is een MKB-bedrijf met minder dan 100 werknemers. Het MKB is daarmee een belangrijke werkgever in de provincie. Een aantal van deze MKB-bedrijven zijn belangrijke spelers in niches op de wereldmarkt. Het kan voor de overheid nuttig zijn om deze bedrijven goed in kaart te brengen.
- **Kwetsbare clusters**
 - Er zijn regio's waarin kwetsbare clusters bedrijven zijn. Bijvoorbeeld de bouwsector in Twente, maar ook de overheid. In Overijssel zijn de belangrijke grote werkgevers immers te vinden in de publieke sector. De overheid bezuinigt de komende jaren flink. Dat heeft gevolgen voor de uitgaven en werkgelegenheid in de publieke sector en voor de toeleveranciers.

Na de crisis

- **Opkomende economieën**
 - China, India, Rusland en Brazilië worden de nieuwe economi-

- sche grootmachten. Wat betekent dit voor de positie van Europa en van Nederland op de wereldmarkt? Worden we een productieland of een kennisland? Als veel Overijsselse bedrijven in buitenlandse handen komen, zijn ze dan nog onderdeel van de lokale netwerken en spelen ze dan nog een rol in de lokale gemeenschap?
 - De toenemende consumptie in de zogenaamde BRIC-landen betekent dat grondstoffen schaars worden en de energieprijs stijgt. Er zijn ook economische kansen: welke producten maakt Overijssel straks voor de nieuwe markten?
- **Duurzaamheid**
 - Klimaatverandering, grondstoffenschaarste en de economische crisis hebben gezorgd voor discussie over het economische systeem. Het denken in termen van materiële en financiële winst lijkt achterhaald. Nieuwe waarden zijn kwaliteit, toegevoegde maatschappelijke waarde en minimale belasting van het milieu. Welke kansen liggen er voor de duurzame economie in Overijssel? Hoe kan de ecologische voetafdruk van de provincie nu al worden verkleind, zodat Overijssel een voorsprong krijgt in kennis, ervaring, producten en diensten?
- **Demografie**
 - De beroepsbevolking krimpt en Overijssel vergrijsst. De vraag naar zorg neemt toe. Dat biedt kansen, bijvoorbeeld door meer banen, maar het legt ook druk op het zorgbudget. Het is niet duidelijk wat verwachte krimp van de beroepsbevolking in de praktijk betekent. Komen er meer arbeidsmigranten? Biedt robottechnologie oplossingen? Nu mensen langer doorwerken, moet er ook aandacht komen voor het continu op peil houden van opleiding en kennis met name voor oudere werknemers.

- **Innovatie**
 - Door de sleutelrol van het MKB in Overijssel, is het belangrijk dat er aandacht voor innovatie in deze sector is. Een snelle vertaalslag van wetenschap naar toepassingen in het bedrijfsleven, met name het MKB, is belangrijk. Samenwerking tussen hogescholen, ROC's en het bedrijfsleven is essentieel. Naast technische innovatie zorgt ook sociale innovatie voor een verschuiving in de economie. Bedrijven moeten open lerende netwerken worden waar kennis en ervaring snel gedeeld wordt.

- **Randstad**
 - De Randstad breidt uit. Gaat Oost-Nederland zich primair richten op de Randstad? Of moet Overijssel een eigen positie opbouwen tussen de Randstad en het Roergebied? Welke schaalgrootte heeft Overijssel voor ogen: provincie, landsdeel, internationale regio? Nu de Randstad internationaal minder belangrijk wordt en de positie van de mainports verslechtert, is het belangrijk om na te denken over alternatieven voor de Randstad.

- **Het Nieuw Werken**
 - De arbeidsmarkt wordt steeds flexibeler. Zo werken mensen steeds minder alleen binnen hun eigen organisatie, maar vormen ze met buitenstaanders een projectteam per opdracht. Ook groeit het aantal ZZP'ers explosief. Het Nieuwe Werken heeft gevolgen voor de inrichting van de ruimte, huisvesting en organisatiestructuren. De eisen aan de kwaliteit van de woonomgeving worden hoger. De vraag is hoe Overijssel de ideale locatie wordt voor vestiging en samenwerking voor Het Nieuwe Werken.

Bovenstaande tekst is een samenvatting van Rode Draden, Trendverkenning Economie.

www.trendbureauoverijssel.nl/economie

Verantwoording

- **Werkwijze**

- De verkenning naar de toekomst van de economie van Overijssel is gestart met een interviewronde bij bedrijven en overheden in de verschillende Overijsselse regio's. Centrale vraag was de impact van de economische crisis op Overijssel. Ook hebben we gespreken gevoerd met deskundigen van de Rijksuniversiteit Groningen, het Planbureau voor de Leefomgeving, hogeschool Saxion en de Universiteit Twente. Op basis van deze interviews en gesprekken hebben we trends vastgesteld en vier scenario's opgesteld.
- De economie van Overijssel hebben we verder geanalyseerd met gegevens van de Rabobank en de provincie Overijssel. Bureau HX heeft een historische schets van de provincie Overijssel gemaakt. DOTank heeft het Trendbureau ondersteund bij deze verkenning.
- Tot slot zijn de trends en scenario's per regio getoetst tijdens bijeenkomsten met overheden en bedrijven.

- **Verantwoording afbeeldingen**

- Waar mogelijk is getracht rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.
Illustraties Scenario's en Trends: Jantine van der Top
Foto Tineke Bakker: Ferm
- Van de genummerde afbeeldingen wordt vindplaats en/of auteur/rechthebbende genoemd. Veel afbeeldingen zijn via internet verkregen, waarbij herkomst en auteur soms onbekend of onzeker zijn. Dan staat er 'nn'.
1) idB[zsedM]; 2) Eaton; 3) Universiteit Twente; 4) Solar Team Twente, C4 Real; 5) Micronit Microfluidics; 6) nn; 7) Charlotte Panhuijzen; 8) Vechtdal Producten; 9) www.skyescrapercity.

nl; 10) en 11) Norit; 12) TenCate; 13) Alberts en van Huut architectenbureau; 14) Universiteit Twente, M. Jurna; 15) www.m-industry.ru; 16) Steven Lek via Wikipedia; 17) Gerard Dubois; 18) nn; 19) Getty Images; 20) www.rnw.nl; 21) nn; 22) www.gsprojecten.nl; 23) www.mmandtim.com; 24) www.milieudefensie.nl; 25) nn; 26) www.streekmarktntwente.nl; 27) NOS, Firma Ogink; 28) Pepijn Barnard; 29) Wim Goossens, www.dag.nl; 30) Universiteit Twente, Alexander Le Fèbre; 31) De Knapenvelder.

Colofon

—
 Uitgave Trendbureau Overijssel, januari 2010
 info@trendbureauoverijssel.nl
 www.trendbureauoverijssel.nl
 © Trendbureau Overijssel

—
 Eindredactie: Monique Smeets, Minestrone, Rotterdam
 Vormgeving en beeldredactie: Otto te Wierik en Martien
 Yland, idB[zsedM], Deventer
 Druk: Waanders, Zwolle

Het Trendbureau Overijssel werkt voor en met alle organisaties die geïnteresseerd zijn in de toekomst van Overijssel. Bij het maken van toekomstverkenningen werkt het Trendbureau samen met kennisinstellingen en bij het onderwerp betrokken overheden, bedrijven, en maatschappelijke organisaties. Het Trendbureau houdt presentaties over de toekomstverkenningen. Ook geeft het Trendbureau workshops. Voorbeelden zijn toekomstverkennen en 'windtunneling'. Het Trendbureau is een initiatief van de provincie Overijssel en wordt ook door de provincie gefinancierd. Het Trendbureau is inhoudelijk onafhankelijk en wordt aangestuurd door een programmaraad onder voorzitterschap van prof.dr. Wolter Lemstra. Andere leden: Tineke Bakker (voorzitter VNO-NCW-Midden), Marga Kool (dijkgraaf Waterschap Reest en Wieden), dr. Anne Flierman (voorzitter van het college van bestuur van de Universiteit Twente) en Eddy Veenstra (directeur Woningbouwcorporatie SWZ).

Deze publicatie geeft een impressie van de resultaten van de toekomstverkenning 'Economie' van het Trendbureau Overijssel, en bevat een korte samenvatting van de toekomstverkenning. Deze samenvatting bestaat uit:

- een beschrijving van vier scenario's voor de economie in Overijssel
- een selectie van feiten en mythen over de economie in Overijssel
- een Trendpanorama met de belangrijkste huidige trends
- een samenvatting van een toekomstige beleidsagenda

De hele toekomstverkenning is te vinden op onze website www.trendbureauoverijssel.nl/economie

